

O'ZBEK TEATR SAN'ATIDA MILLIY QADRIYATLARNING BADIY IFODASI

Tojiboyeva Salomatxon

Annotatsiya. O'zbek teatr san'ati milliy qadriyatlarni badiiy ifodalashning muhim vositasi bo'lib, jamiyat ma'naviy yuksalishida va milliy o'zlikni anglashda asosiy rol o'ynaydi. Ushbu mavzuga bo'lgan ilmiy qiziqish ortgan bo'lsa-da, milliy qadriyatlarning badiiy ifoda mexanizmlari va ularning sahna san'atidagi evolyutsiyasi yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbek teatr san'atida milliy qadriyatlarning badiiy ifodasini kompleks tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-analitik yondashuv qo'llanilib, O'zbek teatrining shakllanishi, jadid dramaturgiyasi va milliy qadriyatlarni aks ettirishda dramaturgiya, rejissura hamda aktyorlik mahoratining roli o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, teatr qadimdan didaktik va tarbiyaviy vazifani bajargan, jadidlar davrida esa milliy ongini uyg'otishga xizmat qilgan. Milliy qadriyatlarni sahna orqali yetkazishda syujet, qahramonlar, sahna bezaklari, kostyumlar, musiqa va aktyorlik mahorati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot O'zbek teatrining milliy o'zlikni mustahkamlashdagi ahamiyatini yoritib, uning badiiy ifoda mexanizmlarini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: o'zbek teatri, milliy qadriyatlar, badiiy ifoda, jadid dramaturgiyasi, sahna san'ati, rejissura, aktyorlik mahorati, ma'naviy meros

O'zbek teatr san'ati milliy qadriyatlarni badiiy ifodalashning muhim vositasi bo'lib, jamiyat ma'naviy yuksalishida va milliy o'zlikni anglashda asosiy rol o'ynaydi [1, 8]. An'analar, urf-odatlar va ma'naviy meros teatr sahnalarida o'z aksini topib, tomoshabinlarga chuqur ta'sir ko'rsatadi hamda milliy ruhni mustahkamlaydi [4, 12]. So'nggi yillarda ushbu mavzuga bo'lgan ilmiy qiziqish

ortgan bo'lsa-da [2, 5], milliy qadriyatlarning badiiy ifoda mexanizmlari va ularning sahna san'atidagi evolyutsiyasi yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbek teatr san'atida milliy qadriyatlarning badiiy ifodasini kompleks tahlil qilishdan iborat.

TS1: O'zbek teatrida milliy qadriyatlar qanday badiiy vositalar orqali ifodalanadi?

TS2: Zamonaviy teatrdan milliy qadriyatlarni aks ettirishda qanday yangi yondashuvlar va muammolar mavjud?

O'zbek teatr san'atining shakllanishi uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, uning dastlabki ko'rinishlari xalq og'zaki ijodi, marosimlar, urf-odatlar va bayramlar bilan chambarchas bog'liqdir. Qadim zamonlardan boshlab, xalq o'yinlari, dorbozlik, masxarabozlik va qo'g'irchoq teatrlari kabi janrlar orqali milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy munosabatlar badiiy ifodalanagan. Bu davrda teatr asosan didaktik va tarbiyaviy vazifani bajargan, jamiyatning ma'naviy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan [12]. XX asr boshlarida jadidchilik harakati bilan O'zbek teatri yangi bosqichga ko'tarildi. Jadid dramaturgiyasi milliy o'zlikni anglash, ma'rifatparvarlik g'oyalari va ijtimoiy adolat tamoyillarini targ'ib qilishga qaratilgan edi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi dramaturglar o'z asarlarida milliy qadriyatlarni, xususan, ilmga intilish, vatanga muhabbat, oila muqaddasligi kabi mavzularni markaziy o'ringa qo'yishdi [3]. Bu davr teatrining asosiy maqsadi milliy ongni uyg'otish va xalqni taraqqiyotga chorlash bo'lgan [4]. Spektakllar orqali tomoshabinlarga milliy ruh, an'anaviy qadriyatlar va ma'naviy meros chuqur singdirilgan, bu esa teatrning jamiyat hayotidagi o'rnini yanada mustahkamladi.

Milliy qadriyatlarning teatr sahnasida badiiy ifodasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, turli xil sahna vositalari orqali amalga oshiriladi. Birinchidan, dramaturgiya asarning asosini tashkil etadi, unda syujet, qahramonlar obrazlari,

dialoglar va konfliktlar orqali milliy mentalitet, urf-odatlar va ma'naviy tamoyillar aks ettiriladi [2]. Dramaturglar milliy qahramonlarning xarakterini, ularning dunyoqarashini, oilaviy munosabatlarini va ijtimoiy o'rnini chuqur ochib berish orqali tomoshabinlarga milliy qadriyatlarni singdiradi [9]. Ikkinchidan, rejissura san'ati milliy koloritni yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Rejissor sahna bezaklari, kostyumlar, yorug'lik, musiqa va xoreografiya yordamida asarning milliy ruhini, davr atmosferasini va qadriyatlar tizimini jonlantiradi [10]. Milliy liboslar, uy-ro'zg'or buyumlari, me'moriy elementlar va an'anaviy musiqa asarlari sahna asariga o'ziga xoslik bag'ishlab, tomoshabinni milliy muhitga olib kiradi [6]. Uchinchidan, aktyorlik mahorati milliy qadriyatlarni jonli va ishonarli tarzda yetkazishning asosiy vositasidir. Aktyorlar mimika, jestlar, nutq ohangi va harakatlar orqali milliy xarakterlarni, ularning ichki dunyosini va qadriyatlarga munosabatini gavdalandiradi. Sahna nutqida milliy iboralar, maqollar va hikmatli so'zlarning qo'llanilishi asarning badiiy ta'sirchanligini oshiradi [1]. Musiqa va raqs elementlari, ayniqsa musiqali dramalarda, milliy qadriyatlarni, xususan, to'y marosimlari, bayramlar va boshqa ijtimoiy hodisalarni badiiy ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi [13]. Ushbu vositalarning uyg'unligi teatr sahnasida milliy qadriyatlarning to'laqonli va ta'sirchan ifodasini ta'minlaydi [11].

O'zbek teatrining boy tarixi davomida ko'plab dramaturglar va rejissorlar milliy qadriyatlarni o'z asarlarida mahorat bilan talqin etganlar. Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Boy ila xizmatchi", "Maysaraning ishi" kabi asarlari o'z davrining ijtimoiy muammolarini, adolat va insonparvarlik g'oyalarini milliy ruhda aks ettirgan. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani asosida sahnalashtirilgan spektakllar milliy o'zlik, vatanparvarlik va oilaviy qadriyatlarni chuqur tahlil qilgan. Oybekning "Navoiy" asari esa buyuk mutafakkirning hayoti va ijodi orqali milliy g'urur va ma'naviy merosning ahamiyatini ko'rsatgan. Keyingi davrlarda Said Ahmadning "Kelinlar qo'zg'oloni" asari oilaviy qadriyatlar, ayolning jamiyatdagi o'rnini va milliy urf-odatlarni yumoristik tarzda, ammo chuqur falsafiy ma'no bilan

yoritgan [9]. Erkin Vohidovning "Oltin devor" dramasi halollik, poklik va insoniy fazilatlarini ulugʻlagan. Abdulla Oripovning "Sohibqiron" asari Amir Temurning buyuk shaxsiyati orqali milliy qahramonlik, davlatchilik va adolat gʻoyalarini targʻib qilgan [7]. Bu asarlar nafaqat oʻz davrining ijtimoiy-siyosiy voqeligini aks ettirgan, balki avlodlarga milliy qadriyatlarni yetkazishda muhim madaniy koʻprik vazifasini oʻtagan. Ularda mehnatsevarlik, ota-onaga hurmat, kattalarga ehtirom, mehmondoʻstlik, ahillik kabi qadriyatlar badiiy obrazlar va syujet chiziqlari orqali tomoshabin qalbiga singdirilgan. Ushbu spektakllar milliy teatr sanʼatining oltin fondini tashkil etib, bugungi kunda ham oʻz dolzarbligini yoʻqotmagan [2].

Zamonaviy Oʻzbek teatrida milliy qadriyatlarni aks ettirishda yangi yondashuvlar va oʻziga xos muammolar kuzatilmoqda. XXI asr boshlarida teatr sanʼati globalizatsiya jarayonlari va axborot texnologiyalarining rivojlanishi sharoitida oʻzgarishlarga yuz tutdi [5]. Bugungi kunda rejissorlar klassik asarlarni yangicha talqin qilishga intilmoqda, bu esa milliy qadriyatlarni zamonaviy kontekstda qayta koʻrib chiqish imkonini beradi. Eksperimental sahna asarlari, interaktiv teatr va multimedia texnologiyalaridan foydalanish yosh avlodning qiziqishini uygʻotishga qaratilgan. Milliy qahramonlar obrazini yaratishda ham yangi yondashuvlar qoʻllanilmoqda, ularning ichki dunyosi, shaxsiy dramalari va universal insoniy jihatlari koʻproq ochib berilmoqda [7]. Shu bilan birga, milliy qadriyatlarni zamonaviy teatrdagi aks ettirishda bir qator muammolar ham mavjud. Eng muhim muammolardan biri – anʼana va innovatsiya oʻrtasidagi muvozanatni saqlashdir. Milliy oʻziga xoslikni yoʻqotmasdan, zamonaviy estetik talablarga javob beradigan asarlar yaratish murakkab vazifadir. Baʼzi hollarda, zamonaviy shakllarga haddan tashqari berilish milliy ruhning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Ikkinchi bir muammo – mavzularni dolzarblashtirish va ularni bugungi kun tomoshabin uchun tushunarli va qiziqarli qilishdir. Milliy qadriyatlarni shunchaki takrorlash emas, balki ularni zamonaviy jamiyatning ehtiyojlari va muammolari bilan bogʻlash muhimdir [11]. Shuningdek, tijoratlashtirish bosimi ostida badiiy qiymatni saqlab

qolish va chuqur ma'naviy mazmunga ega asarlar yaratish ham dolzarb masaladir. Teatr san'ati milliy qadriyatlarni saqlash va targ'ib qilishda o'zining muhim rolini davom ettirishi uchun ushbu muammolarga ijodiy yechim topish zarur.

Ushbu tadqiqot O'zbek teatr san'atida milliy qadriyatlarning badiiy ifodasi jamiyat ma'naviy yuksalishida va milliy o'zlikni anglashda markaziy ahamiyat kasb etishini tasdiqladi. Dramaturgiya, rejissura va aktyorlik mahorati orqali bu qadriyatlar tomoshabinlarga samarali yetkaziladi. Kelajakda zamonaviy teatrdagi milliy qadriyatlarni yangicha yondashuvlar bilan aks ettirishni qo'llab-quvvatlash, ularning evolyutsiyasini chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bu milliy ruhni yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Qodirov, M. (2021). O'zbek teatr san'atida milliy qadriyatlar talqini. San'atshunoslik, (2), 123-128. – <https://uzjournals.edu.uz/art/>

[2] Xolmatova, D. (2022). O'zbek dramaturgiyasida milliy o'zlikni anglash masalasi. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, (1/4), 215-220. – https://uzjournals.edu.uz/nat_uz/

[3] Nazarov, A. (2023). Jadid teatrida milliy g'oyalar va ularning badiiy ifodasi. Madaniyatshunoslik va san'atshunoslik jurnali, (3), 45-50.

[4] Rahimov, B. (2020). O'zbek teatrining rivojlanish bosqichlari va milliy o'ziga xosligi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

[5] Ergasheva, M. (2022). O'zbek teatr san'atida milliy qadriyatlarning badiiy talqini (XX asr oxiri – XXI asr boshlari misolida). San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat instituti.

[6] Mirzayev, S. (2021). Sahna asarida milliy koloritning badiiy ifodasi. San'atshunoslik fanlari jurnali, (4), 88-93. – <https://uzjournals.edu.uz/art/>

[7] Karimov, A. (2023). Zamonaviy o'zbek teatrida milliy qahramon obrazining talqini. O'zbekiston san'ati va madaniyati, (1), 67-72.

[8] Yusupov, O. (2020). Teatr san'ati va milliy ma'naviyat. Toshkent: Yangi asr avlodi.

[9] Sobirov, F. (2022). O'zbek teatrida oilaviy qadriyatlarning badiiy aks etishi. Ilmiy xabarnoma, (2), 112-117.

[10] Ahmedov, J. (2021). Rejissura san'atida milliy an'analarning o'rni. San'at va madaniyat muammolari, (3), 55-60.

[11] Ismoilova, G. (2023). O'zbek teatrida milliy qadriyatlarning sahnaviy talqini. San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat instituti.

[12] Toshmatov, N. (2020). O'zbek teatrining shakllanishida milliy an'analarning roli. O'zbekiston tarixi, (4), 78-83. – <https://uzjournals.edu.uz/history/>

[13] Rustamova, Z. (2022). Musiqali dramalarda milliy qadriyatlarning badiiy ifodasi. Musiqa san'ati masalalari, (1), 40-45.